

Citation:

J. Pen, Levensbericht J. Zijlstra, in:
Levensberichten en herdenkingen, 2003, Amsterdam, pp. 91-101

Herdenking door Jan Pen

Jelle Zijlstra

27 augustus 1918 – 23 december 2001

Jelle Zijlstra

91

Jelle Zijlstra werd op 27 augustus 1918 geboren te Oosterbierum in Friesland. Zijn vader was eerst landbouwer en later commissionair in aardappelen, graan en suikerbieten. Jelle ging naar de Mulo en de RHBS te Harlingen en in 1937 naar de Nederlandsche Economische Hogeschool te Rotterdam. Het gezin was gereformeerd, maar de Vrije Universiteit had toen nog geen Economische Faculteit – die zou Zijlstra na de bevrijding mee helpen oprichten. Onmiddellijk na zijn doctoraalexamen in 1945 werd hij assistent bij J.G. Koopmans. Dit was een merkwaardige kamergeleerde die faam had verworven door één artikel, ‘Zum Problem des Neutralen Geldes’ (1933). Hij oefende een enorme invloed uit op zijn omgeving; het was net of hij kon hypnotiseren. Hij werd dan ook de promotor van de jonge Zijlstra, die hem later zou omschrijven als een ‘intellectuele reus’. Het proefschrift is van 1948 en heet *De omloopsnelheid van het geld en zijn betekenis voor geldwaarde en monetair evenwicht*. De drie Rotterdamse jaren waren een drukke tijd, want de assistent van Koopmans moest colleges geven over uiteenlopende onderwerpen. Er werd van hem verwacht dat hij hoogleraren zou vervangen die elders bezig waren, zoals F. de Vries (vertrokken naar de G.U. te Amsterdam) en P. Liefstinck, minister van Financiën. In 1947 werd Zijlstra benoemd tot lector. Een jaar tevoren was hij getrouwd met Hetty Bloksma uit Sexbierum, op loopafstand van Oosterbierum. Meteen na de promotie werd de jonge doctor hoogleraar in de economie aan de pas opgerichte Economische Faculteit van de VU. In feite had hij, in de herfst van 1947, een toekomstige benoeming aanvaard met als zelf opgelegde voorwaarde, dat hij eerst gepromoveerd moest zijn. Hij had zich met die afspraak aardig in een dwangpositie gebracht: een lastig proefschrift voltooien in een jaar tijd!

In 1948 verhuisde het gezin naar Amsterdam, waar aan de Vossiusstraat een gelukkige tijd aanbrak. Zijlstra heeft deze periode beschreven als het paradijs op aarde. Lezen, schrijven, colleges geven, de omgang met collega’s van de VU waarvan de namen in gereformeerde kring bekend waren, wonen vlakbij het Vondelpark en zondags naar de Keizersgrachtkerk. In dat paradijs klonk soms een vermanende stem. Zo richtte de President-Curator J. Donner een brief aan de Economische Faculteit waarin hij de hoogleraren voorhield dat zij, ‘indien ze menen te moeten ingaan tegen de in onze kring heersende opvattingen, zulks niet in het openbaar doen, dan na eigen opvatting ten nauwste te hebben getoetst. Vooral samenwerking met leden van de Juridische en de Theologische Faculteit schijnt ons van uitnemend belang’. In deze missive werd behalve Zijlstra ook F. de Roos genoemd, die een positief artikel had geschreven over de omstreden Wet Toezicht Credietwezen.

Uit dit paradijs werd Zijlstra, in zijn eigen woorden, ‘weggerukt’ door de kabinetsformatie van 1952. De formateur L.A. Donker zocht een minister van Economische Zaken die enerzijds confessioneel was maar anderzijds acceptabel voor de pvdA. Nu was Zijlstra lid van de ARP en hij had in 1951 een drietal artikelen geschreven over een rapport van de pvdA: *De weg naar de vrijheid*. Die recensie was kritisch maar welwillend. De auteur heette J.M. den Uyl, directeur van de Wiardi Boekmanstich-

ting. Hun wegen zouden elkaar nog vaker kruisen. Zo werd Zijlstra op zijn vierendertigste jaar minister van Economische Zaken. Hij kwam toen sterk onder de indruk van de minister-president, Willem Drees. Wat Koopmans was voor zijn intellectuele ontwikkeling, was deze vaderlijke sociaal-democraat voor Zijlstra's politieke ontwikkeling. Hij bleef natuurlijk Anti-Revolutionair – bij de verkiezingen van 1956 en van 1959 zelfs als lijststaanvoerder van de ARP, zodat zijn beeltenis op de aanplakbiljetten stond – maar hij had later nog vaak heimwee naar de politieke eensgezindheid van de jaren vijftig.

Zijlstra bleef zeven jaar op Economische Zaken en werd in 1959 minister van Financiën. Dat werd de tijd van de Zijlstra-norm, waarover nader. In 1963 ging hij terug naar de VU als buitengewoon hoogleraar openbare financiën en hij werd tevens lid van de Eerste Kamer. Ook deze periode werd door hem zelf beschreven met nostalgie, want hij had toen weer tijd om rustig na te denken. Maar in 1966 werd hij minister-president en toen bereikte zijn populariteit een hoogtepunt. In weerwil van zijn jeugdige leeftijd – nog geen vijftig – was hij voor sommigen al een man van gezag. Ook Wim Kan droeg zijn steentje bij met zijn *Jelle zal wel zien*, op de wijs van de Yellow Submarine van The Beatles.

In 1967 werd Zijlstra president van De Nederlandsche Bank en dat is hij vijftien jaar gebleven. Er zijn in deze periode veertien *Jaarverslagen* verschenen waarvan het *Algemene Gedeelte* geschreven werd door de president persoonlijk. In deze stukken worden economische inzichten gecombineerd met vermaningen. Die wisselden met de omstandigheden, maar er zat een constante in: Nederland moet het slechte pad verlaten en het slechte pad was dat van de inflatie. Inderdaad heeft de gulden in de periode dat Zijlstra president was meer dan de helft van zijn waarde verloren (Het prijspeil steeg van 100 naar 280). Over de oorzaken van deze geldontwaarding wordt door economen verschillend gedacht. Harde monetaristen (zoals Milton Friedman en in Nederland P. Korteweg) zoeken de oorzaak bij de geldschepping en die geschiedt voor een klein deel door de overheid en een groot deel door de particuliere banken. Als Zijlstra tot deze school had behoord had hij de politici de schuld kunnen geven, in zoverre zij de begrotingstekorten lieten oplopen (en dat deed hij dan ook), maar hij had vooral naar de particuliere banken moeten wijzen. Die moesten echter door DNB in toom worden gehouden. Zijlstra kwam daar zichzelf tegen. Hij had de rente als instrument kunnen hanteren maar de kapitaalmarktrente stond toen al uit zichzelf in de buurt van tien procent. Voor het overige werkt het instrumentarium van de monetaire politiek indirect en de banken hielden de speelruimte om aan de kredietbehoefte van de bedrijven te voldoen. Kort gezegd: de president van DNB kon zijn voornaamste taak, namelijk de verdediging van de waarde van de gulden, niet vervullen. Hij was in dat cruciale opzicht machteloos.

Maar intussen is het ook waar dat Jelle Zijlstra in die tijd een centrale figuur was in het politieke leven van Nederland. Hij was voortdurend in het nieuws, zijn uitspraken waren gezaghebbend, er werd naar hem geluisterd, ook achter de scher-

men (hij gebruikte ieder week een lichte lunch met de minister van Financiën) en er werd over hem geschreven. Zelf liet hij zich, als het op schrijven aan kwam, niet onbetuigd. Een aantal van zijn artikelen werd gebundeld en ingeleid door een reeks uitvoerige interviews. De interviewer was G. Puchinger, hoofd van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme van de VU. Het boek heet *Jelle Zijlstra, gesprekken en geschriften* (1978). De interviews staan vol openhartige mededelingen over zijn jeugd, zijn studie, zijn werk en over relaties met tijdgenoten. De 'geschriften' zijn vijftien artikelen, waaronder de zeer uitvoerige recensie van *De weg naar de vrijheid* (zie boven) en verder gelegenheidstoespraken voor christelijke verenigingen. Die gaan nogal eens over het geloof. Bijvoorbeeld 'Bij het vijfenzeventigjarig bestaan van de Vrije Universiteit' (1955); de spreker is trots op alles wat bereikt is maar zegt ook: 'dan past ons diepe ootmoed en zelfbeschuldiging,' omdat 'het mensenwerk zo gebrekkig is geweest.' Het boek is verlucht met foto's, van de tweejarige Jelle, van de in 1961 geboren Sjoerd met zijn trotse ouders. We zien ook een tiental ministers van het pas afgetreden kabinet De Quay, die allemaal een ridderorde opgespeld hebben gekregen. (Zijlstra had er zelf zoveel dat hij hun aantal niet probeerde bij te houden – hij vermeldde, als dat nodig was, alleen het Grootkruis Nederlandse Leeuw). Hij zit aan een diner in Washington, naast president Kennedy die zijn standpunt wilde horen over Nieuw-Guinea. Hier zien we Zijlstra in het mondiale centrum van de macht.

Het boek van Puchinger was een biografie, maar in 1992 kwam Zijlstra met een autobiografie. Hij was toen gepensioneerd als president van DNB en keek terug op een leven dat hem zelf enigszins verbaasde. Het boek heet *Per slot van rekening, memoires*. In weerwil van deze boekhoudkundige titel is het een meeslepend werk, vol mooie verhalen. De lezer wordt getraakteerd op kleine en niet-zo kleine onthullingen, bijvoorbeeld over het gebeuren in de Ministerraad (Marga Klompé barstte in snikken uit; maar over discussies binnen de directie van de Bank horen we niets). Het neemt mensen de maat in intellectueel en moreel opzicht, het is nu eens ironisch en dan weer van calvinistische ernst, maar het heeft steeds een ondertoon van bescheidenheid: hoe is het mogelijk dat ik dit allemaal heb mogen doen. Het boek bevat een schat aan zeer gedetailleerde informatie, bijvoorbeeld over de revaluatie van de gulden in 1961. Het geeft een beeld van die tijd, die dus een halve eeuw omvat. En dan is er telkens die merkwaardige distantie ten opzichte van de politiek: iemand die voortdurend politieke ambten vervult beschouwt zichzelf als een vreemdeling in het land der politici. Hij wil terug naar de wetenschap. Het boek heeft in 1992 een tijd op de bestsellerlijst gestaan. Ook in ander opzicht kwam Zijlstra onder de mensen. Er zijn in totaal 4,3 miljard bankbiljetten in de circulatie gebracht met zijn handtekening erop, daaronder de *Snip*. (Dit formidabele cijfer is overigens geen oorzaak van de inflatie. Wel een gevolg).

De vraag waar het in dit levensbericht om gaat luidt: Wat is de betekenis geweest van Jelle Zijlstra voor de economische wetenschap? Daarbij valt de bedenken dat het

aantal jaren dat hij zich echt kon wijden aan nadenken, lezen en schrijven beperkt zijn geweest tot drie perioden. Van 1945-1952 had hij een academische werkkring, maar in die tijd was hij pas getrouwd en vader van twee dochters (In Amsterdam werden nog een dochter en een zoon geboren). In 1963 was hij korte tijd buitengewoon hoogleraar openbare financiën aan de VU (maar tevens lid van de Eerste Kamer). In 1967 werd hij minister-president en nog in datzelfde jaar president van DNB. In die tijd lag zijn agenda vast en moest hij veel op reis, bijvoorbeeld naar vergaderingen van het Internationaal Monetair Fonds. Ook was hij president van de Bank voor Internationale Betalingen te Bazel. Hij was al die tijd actief in het culturele leven, speciaal op muziekgebied. Hij speelde zelf orgel, vooral Bach en nam nog altijd les (Het instrument stond in de woning aan de Bavoylaan in Den Haag en het is meeverhuisd naar Park Wassenaar toen de Zijlstra's kleiner gingen wonen). Hij onderhield nauwe contacten met het Koninklijk Huis; zo was hij peetvader van Willem Alexander. Het zou dus eigenlijk een wonder zijn als er nog tijd en energie overbleef voor theoretisch werk. Daar kwam bij dat hij, na zijn pensionering bij de Bank, commissaris werd bij de Koninklijke Shell (eens per maand vergaderen), Aegon, Douwe Egberts, Robeco en Hunter Douglas. Hij bleef op de achtergrond deelnemen aan het CDA, waar hij lid van was. Wel vond hij steeds tijd om de redactievergaderingen bij te wonen van *De Economist*, het theoretische kwartaalschrift dat opgericht is in 1852. Die vergaderingen vonden plaats bij de redactieleden thuis. Er werd dan gedineerd in het gezelschap van de echtgenotes. Zo zijn mijn vrouw en ik ettelijke malen te gast geweest in Wassenaar en ook in Zijlstra's boerderij in Friesland, gelegen in het dorp de Tike. Hij las de artikelen die hem waren toebedeeld secuur en kritisch en suggereerde wijzigingen. Zelf schreef hij ook, bijvoorbeeld 'Central Banking with the benefit of hindsight' (*De Economist* 1982).¹

¹ Hoewel we van Zijlstra de indruk kregen dat hij overal tegelijk kon zijn, was er een plaats waar hij zelden werd aangetroffen: de vergaderzalen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Hij was benoemd in 1973 toen M.W. Holtrop rustend lid werd. In de tienjarige periode van zijn actieve lidmaatschap (1973-1983) had hij vaste verplichtingen op maandag en was dus niet in staat de vergaderingen van de Afdeling Letterkunde bij te wonen. Na zijn pensionering veranderde dat. Hij nam bijvoorbeeld deel aan een speciale vergadering over het post-modernisme in 1992 en hij heeft het levensbericht inzake zijn voorganger bij DNB uitgesproken. Dat begint met de woorden: 'Marius Holtrop, de begaafde, de rusteloze, de zeldzame combinatie van analytisch vernuft en artistiek temperament, wie was hij eigenlijk?' Het artikel, gepubliceerd in het *Jaarboek 1990*, is overwegend gewijd aan Holtrops werk als president van De Nederlandsche Bank, maar het bevat ook een beschouwing over het 'monetaire model' dat destijds bij DNB werd gebruikt. Het gaat over de vraag of het een 'monetair-causaal' of een 'monetair-conditioneel' model was. Holtrop meende het eerste, maar dit was volgens Zijlstra 'een brug te ver'. Als iemand nog ooit de theoretische opvattingen van Zijlstra wil analyseren verdient deze publicatie bijzondere aandacht.

De publicaties van Zijlstra zijn zelden zuiver theoretisch. Alleen zijn proefschrift kan als zodanig gelden. Maar al zijn beschouwingen hebben een theoretische achtergrond. De Kamerstukken van de minister van Economische Zaken en vooral die van de minister van Financiën zijn didactische uiteenzettingen, en zij werden door de Kamerleden ook als zodanig ervaren. De jaarverslagen van DNB laten zich interpreteren als toegepaste economie van hoog niveau.² Zijlstra heeft dus een intellectuele erfenis nagelaten, waarin een drietal hoofdzaken zijn aan te wijzen. Twee ervan dragen zijn naam.³

1. Het Zijlstra-effect. Hiermee wordt bedoeld dat de export van een klein land negatief wordt beïnvloed door de omvang van de binnenlandse bestedingen. Producenten van ambachtelijke en industriële producten verkopen liever op de binnenlandse markt, omdat daar een binding aanwezig is met de klanten. Ook kan de binnenlandse afzet met minder kosten worden geleverd. Het gevolg van deze samenhang is dat een deel van de export krimpt als de binnenlandse bestedingen opzwellen. Dit Zijlstra-effect werd in de jaren vijftig nog niet meegenomen in de toen in zwang zijnde modellen. De Nederlandse export werd toen afhankelijk geacht van het nationale inkomen in de landen waar onze goederen naar toe gingen en van de verhouding der binnenlandse en buitenlandse prijsniveaus. Sinds 1961 wordt het effect via de nationale bestedingen automatisch verwerkt door de econometrische modellen van het Centraal Planbureau.

² Zijlstra schreef deze stukken zelf maar hij had daarbij uiteraard assistentie van medewerkers van DNB. De vraag is wie dat waren en welke bijdrage zij leverden. Zijlstra heeft later zelf herhaaldelijk verwezen naar G.A. Kessler, die in 1953 bij DNB in dienst was getreden en tien jaar later directeur werd. Hij was sinds 1961 buitengewoon hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Zijlstra noemt hem scherpzinnig en oorspronkelijk en hij vergelijkt hem met zijn leermeester Koopmans. Intussen is het ook waar, dat de wetenschappelijke afdeling – de ‘studiedienst’ – van DNB in de periode-Zijlstra werd gekenmerkt door een geringe omvang en een lage status. Er bestond weliswaar een econometrische afdeling, maar dat was een onderdeel van de studiedienst. De echte modelbouw werd overgelaten aan anderen, zoals het Centraal Planbureau. Pas nadat Zijlstra in 1981 als president was opgevolgd door Willem Duisenberg, is het econometrische werk van de grond gekomen, met name door toedoen van M.M.G. Fase. Deze onderdirecteur van DNB, tevens hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, slaagde erin de achterstand in te lopen die DNB in de jaren zestig had opgelopen ten opzichte van de centrale banken in de Verenigde Staten, Canada en Italië. Het model heette Morkmon en werd voor het eerst gepubliceerd in 1984.

³ Hierbij maak ik dankbaar gebruik van het artikel van F. de Roos: ‘Jelle Zijlstra as a Versatile Economist’, *De Economist*, 1984, blz. 1-22.

2. De Zijlstra-norm. Deze regel voor de overheidsfinanciën stamt uit de jaren zestig en heeft de tand des tijds doorstaan. Het principe is eenvoudig: er wordt een trend berekend van het verwachte nationale inkomen over een meerjarige periode; de daarbij behorende belastingopbrengsten worden geschat. Bij die schatting wordt uitgegaan van een progressiefactor, omdat de belastingen sterker stijgen dan het inkomen. Deze groei van de belastingopbrengsten geeft aan welk bedrag beschikbaar komt voor nieuwe uitgaven of belastingverlagingen. Dit is de 'structurele ruimte'. De overheid behoort binnen deze ruimte te blijven. Deze norm sloot aan bij de toen heersende opvatting dat ook de loonvorming, die in de jaren zestig aan de sociale partners werd overgedragen, binnen de 'loonruimte' moest blijven. Alle deelnemers aan het maatschappelijke proces zijn verantwoordelijk voor hun eigen beslissingen, maar de normen worden door de overheid vastgesteld. Men herkent een element van het Anti-Revolutionaire gedachtegoed.

Terwijl het principe van de Zijlstra-norm eenvoudig is, geldt voor de concrete toepassing ervan het tegendeel. Aanvankelijk was de belastingopbrengst geschat als een trend die boven die van het nationale inkomen lag – daarvoor zorgde de zogenaamde progressiefactor. Deze werd wel eens op 1,5 gesteld; na veel onderzoek kwam hij uit op 1, wat wil zeggen dat het totale belastingstelsel niet progressief was (dat komt natuurlijk vooral door de omzetbelasting). Een ander twistpunt was het initiële begrotingstekort dat in het beginjaar geaccepteerd mocht worden. Sommige theoretici (zoals D.B.J. Schouten) gingen uit van een structureel besparingsoverschot dat door de overheid in circulatie moet worden gebracht, wil het economisch leven niet ten prooi vallen aan stagnatie. Dit geaccepteerde begrotingstekort was door Zijlstra aanvankelijk op drie procent gesteld. Dit leidde uiteraard tot een toeneming van de staatsschuld, maar men hoopte dat het nationale inkomen sterker zou groeien. Zijlstra heeft zelf al gauw afstand genomen van deze stagnatietheorie, die vooral werd aangehangen door de volgelingen van John Maynard Keynes. Intussen hield de Zijlstra-norm wel degelijk een lichte vorm van conjunctuurpolitiek in. Zonder het trendmatige beleid bestaat bij politici een neiging, begrotingstekorten weg te werken door bezuinigingen of belastingverhogingen; als de tekorten zijn veroorzaakt door een recessie maakt een dergelijk beleid de recessie erger. De Zijlstra-norm laat de automatische stabilisatoren in de begroting intact. In die zin kan de norm voor de structurele ruimte worden opgevat als een synthese tussen de monetaristische opvatting die bijna iedere conjunctuurpolitiek afwijst en het keynesiaanse activisme. Zijlstra heeft er bij de parlementaire behandeling van zijn begrotingen herhaaldelijk op gewezen dat zijn beleid dit dempende effect op de conjunctuur kan hebben.

En als het over de doeleinden van de financieel-economische politiek ging had hij een helder standpunt: inflatie is het grote gevaar, dat ten koste van alles moet worden bestreden. Werkloosheid is ook een euvel maar daar kan de monetaire politiek niets aan doen. Onderbesteding, die typische term uit de wereld van Keynes, achtte hij een fictie en bovendien een gevaarlijke fictie: een excuus voor onverant-

woorde verhogingen van de overheidsuitgaven. De Zijlstra-norm heeft zijn uitvinder overleefd. In de jaren negentig heeft G. Zalm als minister van Financiën de structurele begrotingsruimte opnieuw gedefinieerd waarbij de asymmetrische behandeling van mee- en tegenvallers werd ingevoerd. Deze Zalm-norm is door Zijlstra erkend als een voortzetting van zijn eigen ideeën. Het daarop gegronde begrotingsbeleid heeft volgens sommige waarnemers sterk bijgedragen tot het bereiken van begrotingsevenwicht aan het begin van de eenentwintigste eeuw!

3. Het 'gematigd monetarisme'. Dit is de term die anderen (zoals C. Goedhart in zijn *Inleiding* van de aan Zijlstra opgedragen bundel van 1985) gebruiken om Zijlstra's theoretische opvattingen mee aan te duiden. Terwijl het Zijlstra-effect en de Zijlstra-norm helder kunnen worden omschreven is dat niet het geval met de door hem aangehangen theorie. Die is in de loop van de tijd verschoven. Wie zijn ideeën wil bestuderen moet uiteraard beginnen met het proefschrift uit 1948, *De omloopsnelheid van het geld en zijn betekenis voor geldwaarde en monetair evenwicht*. Dit geeft een overzicht van enkele op dat ogenblik in de literatuur levende ideeën, een commentaar daarop en eigen opvattingen, onder ander over de actualiteit van de theorie van Keynes.

Drie omstandigheden maakten dat onderwerp lastig. Ten eerste was er in 1928 een proefschrift verschenen over precies hetzelfde onderwerp, geschreven door M.W. Holtrop, *'De omloopsnelheid van het geld'*. Het sprak vanzelf dat Zijlstra daar iets over moest zeggen. Hij zou Holtrop moeten weerleggen, aanvullen of een geheel andere weg inslaan. Hij heeft gekozen voor aanvulling, maar op een ondergeschikt punt. Weinig kon hij overigens bevroeden dat hij later nog eens opvolger zou worden van de man die toen reeds president van DNB was. Holtrop zag de omloopsnelheid van het geld als de omgekeerde van de kashouding en hij ging ervan uit dat de kassen zo klein mogelijk zouden zijn – zulks in navolging van zijn leermeester in de bedrijfseconomie, Th. Limperg. Maar Zijlstra weer erop dat deze kasminimalisatie mogelijk gold voor transactiekassen maar niet voor kassen die worden aangehouden omdat de bedrijven of de beleggers een daling van de aandelenkoersen verwachten. Dit zijn speculatiekassen. Het speculatiemotief voor de kashouding was naar voren gebracht door J.M. Keynes in *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1936) en Zijlstra kon dus een synthese tot stand brengen tussen Keynes en Holtrop. Maar in deze synthese komt Keynes alleen voor als de bedenker van het speculatiemotief en niet als de grote vernieuwer van de macro-economie, waarbij werkloosheid ontstaat door onderbesteding.

De tweede omstandigheid die het schrijven van de dissertatie sterk moet hebben beïnvloed was de dominante aanwezigheid van de promotor J.G. Koopmans. Deze originele denker had al zijn aandacht geconcentreerd op de neutraliteit van het geld. Daaronder verstond hij dat de afloop van de ruil in de 'reine Tauschwirtschaft' identiek moest zijn aan de afloop in de 'Geldwirtschaft'. Dat kwam erop neer dat er

geen geldschepping of geldvernietiging mocht plaatsvinden en ook geen oppotting of ontpotting. Bij diegenen die Koopmans gekend hebben bestaat het vermoeden dat hij moeilijk af te brengen was van eenmaal ingenomen standpunten. Zoveel is zeker dat Zijlstra een hoofdstuk wijdt aan de opvattingen van Koopmans, waarbij hij gebruik maakte van de schema's en de tabellen die op de werkcolleges werden gebruikt, en dat hij zich daar voorzichtig van distantieert. Hij schrijft dat het 'volgens Koopmans geen verschil maakt of men de omvang van de kas tijdelijk of blijvend verandert. Dit wagen wij te betwijfelen' (blz. 225). Het lijkt misschien een kleinigheid, maar Zijlstra boort hier een van de centrale stellingen van zijn leermeester de grond in. Verder wordt het proefschrift gekenmerkt door een secure weergave en onderlinge vergelijking van de opvattingen van Hayek, Wicksell en Irving Fisher. Helaas wordt het ontsierd door enkele oneffenheden, ook in de algebra, die bij een rustiger tempo hadden kunnen worden vermeden. Deze kritiek betreft uiteraard ook de promotor. De dissertatie verdient blijvende aandacht omdat het een bron is voor de opvattingen van Koopmans in de jaren vijftig.

De derde complicatie was de stroom van buitenlandse literatuur die na de bevrijding ons land bereikte. Er was naar aanleiding van het werk van Keynes een wijdvertakte discussie op gang gekomen. Bij de keynesianen was de omloopsnelheid van het geld geheel verdwenen. Het ging opeens over *Animal Spirits* die de investeringen bepalen, over de multiplier en over cumulatieve effecten van inkomens en bestedingen. De geldstroom werd niet langer geschreven als het product MV , maar als de som van consumptie en investeringen, kortweg $C+I$. Deze bestedingscomponenten versterken elkaar, waardoor het macro-economische evenwicht wordt verstoord. In deze cumulatieve processen speelt het geld een ondergeschikte rol. Zijlstra was door zijn probleemstelling – wat bepaalt V ? – wel gedwongen om de benadering van Keynes te verwerpen en dat deed hij op de manier die bij pre-keynesiaanse economen in zwang was: Keynes had eigenlijk niets nieuws beweerd. MV en $C+I$ komen op hetzelfde neer. Weliswaar is er een verschil in actualiteit – bij Zijlstra wordt de keynesiaanse benadering wel 'juist' geacht, maar niet actueel. Die theorie geldt alleen in de depressie, dus voor de jaren dertig, maar niet in de feitelijke situatie van 1948. Daarmee sneed hij zich af van de opvatting der neo-keynesianen, die vooral in de jaren zestig populair werd, dat nu juist de overbesteding goed te begrijpen was door de analyse van de inkomens en de bestedingen. Zijlstra is dan ook altijd monetarist gebleven. Weliswaar een 'gematigd monetarist', maar dat is een onduidelijk begrip. Een echte monetarist schrijft de macro-economische storingen toe aan de geldschepping of de geldvernietiging en aan hetgeen de mensen met hun kassen doen. Zonder geldschepping een inflatie. Dit was ook het standpunt van Holtrop, de voorganger van Zijlstra bij DNB. Een gematigd monetarist vindt dat geld een rol speelt, maar een bescheiden rol. Maar dat vindt iedereen, ook de volgelingen van Keynes – alleen werkt daar de geldvoorziening via de rentevoet, dus indirect, op de investeringen. Om te specificeren wat een gematigd monetarist denkt is een

nauwkeurige modelspecificatie nodig, waarin de parameters van de vergelijkingen worden gedefinieerd. Hier ontmoeten we echter een andere moeilijkheid: Zijlstra hield niet van modellen. Hij heeft dat nooit van de daken geroepen, maar in bijna geen van zijn geschriften komt het woord voor. Hij verwijst, als het over zijn leermeesters gaat, ook zelden naar Tinbergen, die als uitvinder van de modelbouw de Nobelprijs heeft gekregen.

Intussen bleef hij wel monetarist in die zin, dat de geldvoorziening een strategische rol speelt in het economisch leven. Deze stellingname nu zou Zijlstra in verlegenheid brengen toen hij president van DNB werd. Want de inflatie bereikte toen hoogtepunten. In 1975 steeg het Nederlandse prijspeil met tien procent. De beheersing van de geldhoeveelheid was gedoemd te mislukken. Want we hadden een overschot op de betalingsbalans waardoor geld het land binnenstroomde. De kredietrestricties van DNB haalden weinig uit. De oorzaak van de inflatie in de jaren zeventig zat dan ook niet bij de geldschepping maar bij het oplopen van de productiekosten. Gestegen invoerprijzen en gestegen geldlonen drijven de prijzen omhoog. Zijlstra wist dit beter dan wie ook en waarschuwde in al zijn officiële functies – dus ook als lid van de SER – tegen de loon-prijsspiraal. De lonen moesten binnen de ruimte blijven – een begrip dat verwant is met de structurele ruimte volgens de Zijlstra-norm. Maar die geldlonen worden vastgesteld in het overleg tussen de sociale partners. Vooral de vakbeweging heeft hier een grote beleidsvrijheid en in die tijd werd door sommige vakbondsbestuurders een harde lijn gevolgd. Zijlstra richtte zich dus tot organen buiten het bankwezen; het betrof hier een beleidsterrein van de minister van Sociale Zaken. Opnieuw komt het beeld naar voren van een president van DNB die wel waarschuwt maar geen macht heeft.

Nu wordt deze constellatie beschreven door een variant van de macro-economie die bekend staat als het Post-Keynesianisme. Het geldloonpeil is daarin een strategische variabele, de loon-prijsspiraal bepaalt het prijspeil en daarmee de geldwaarde, de productieomvang hangt af van de vraag en die wordt geanalyseerd door een C+I-model. Dit laatste is dus à la Keynes. Deze school had niet Zijlstra's sympathie; hij hield toch al niet van het naast elkaar bestaan van scholen, en hier zaten dan ook nog eens linkse economen tussen, sommigen waren marxist, en ze beleden een voorkeur voor de sociologische benadering. Ze hadden het vaak over macht. De post-keynesianen zijn, vanuit de hoofdstroom gezien, kettters en ze afficheren zichzelf graag als een verdrukte minderheid. Ik heb mij over deze school nogal eens positief uitgelaten.

Over deze dingen hadden Jelle Zijlstra en ik vaak gesprekken en zo kwam in 1994 het plan op tafel om daarover samen een boekje te schrijven. Een zelfde probleem – Keynes, de inflatie, de werkloosheid – zou door de ene auteur in het kort worden behandeld en vervolgens zou de andere auteur daarop reageren. We zouden overleggen wie welk onderwerp het eerst zou doen. Dit plan heeft stukken manuscript opgeleverd, maar geen boek. Er zou een stukje in komen over de modelbouw en

over de wegen waarlangs de geldvoorziening de bestedingen beïnvloedt, over de staatsschuld, over Wim Kok die hij zag als een waardige opvolger van Drees, over het Fries en de juiste uitspraak van die taal. Joop den Uyl kwam in zijn tekst voor, in ongunstige zin – hij werd net niet beschreven als ‘een ramp voor het land’, waar ik dan tegenover stelde dat deze voorman van de PvdA zijn best had gedaan de lonen te beheersen, wat hem op een conflict met de vakbeweging kwam te staan. Omdat dit project niet voltooid is kan ik niet met zekerheid zeggen in hoeverre onze meningsverschillen waren opgelost. Ik heb een brief van hem, gedateerd 21 maart 1996, waarin hij een hoofdstukje aanbiedt onder de titel ‘Een scheut Keynes’. Kort daarop werd bij hem de kwaal geconstateerd waaraan hij op 23 december 2001 zou overlijden.

Dit summiere overzicht kan weinig toevoegen aan de omvangrijke literatuur over de persoon en het werk van Jelle Zijlstra. Ik heb hem weliswaar een halve eeuw meegemaakt – van 1952-1956 was hij mijn chef, als minister van Economische Zaken, later werden wij collega’s en goede bekenden. Vooral de laatste vijftientig jaar hebben we elkaar vriendschappelijk ontmoet. We hadden het vak gemeen, de liefde voor Bach, het Fries en het was een sport om te discussiëren en te kijken waar we uitkwamen. Hij was in zijn publieke uitingen toch altijd geremd doordat ze een gezaghebbend karakter hadden – dat was de prijs voor het feit dat hij behoorde tot de grote Nederlanders van de vorige eeuw, maar in particuliere gesprekken uitte hij zich frank en vrij. Hij was een staatsman, zoals de door hem bewonderde Willem Drees, en hij bewoog zich op veel terreinen: politiek, bankwezen, bedrijfsleven, cultuur. En zijn hart ging uit naar de wetenschap, waarmee hij vooral bedoelde: het schrijven. Hij deed dat graag en hij kon het goed. In dit levensbericht is getracht de wetenschappelijke bijdrage in kaart te brengen. Daarbij is geaccentueerd dat hij de literatuur heeft verrijkt met een autobiografie. *Per slot van rekening, memoires* (1992) is een onmisbare bron voor iedere beoefenaar der politieke en economische wetenschappen, die de periode 1945-2000 wil onderzoeken. Zelfs als Jelle Zijlstra ons niets anders had nagelaten dan dit boek, zou de wetenschap hem grote dank zijn verschuldigd.

Foto: Cas Oorthuys, copyright De Nederlandsche Bank NV